

Тыва Республиканын Барыын-Хемчик кожуунун Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни

өөредилге талазы-биле
директорнун
оралакчызы

Ооржак С.К./

« 23 » 08 2023 ч

Бадылааны

Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазының
директору Васили
/Кенден-оол В.К./



Дужаат № 81
« 23 » 08 2023 ч

9-ку (тоску) класска
тыва чогаал эртеминге
ажылчын программа
2023-2024 өөредилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2023

Тайылбыр бижик

9-ку класстын тыва чогаал эртемнин өөредилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажылчын программа «Кол ниити өөредилгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемнин чижек өөредилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөредилге номнарынга дүүштүр кылдырган. Кызыл 2021 ч.

Ажылдаар өөредилге ному: М.А. Кужугет, Л.Х. Ооржак Тыва чогаал. 9 класс. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2022. – 320 ар.

Төрээн чогаал эртемнин өөренирининг ФКӨС негелделери-биле түңнелдери:

Сагыш-сеткил делегейин хевирлээринге хөй талалыг салдарлыг төрээн (тыва) чогаал эртемнин өске эртемнер-биле холбаштырып өөредири үстүндө салдырган сорулганы чедип алырынга дээштиг. Төрээн (тыва) чогаал эртемнин өөренигининг түңнелдери предметтиг, метапредметтиг база бот- тускайлаң бооп илерээр.

Бот-тускайлаң түңнелдер төрээн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып шыдаар; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, эптиг-чөптүг аажы- чаңныг кижининг хевирлеттингенин база төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн билиининг деңнелин илередир.

Предметтиг түңнелдер төрээн (тыва) чогаалга өөрөнгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш о.ө.) шингээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчунунг хевирлеттингенин түңнелин илередир; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээн тодарадыр.

Метапредметтиг түңнелдер билиг шингээдирининг бот-хуу ажыл- чорудулгазын углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунунг туружун, үзел- бодалын камгалап билир, өөредилгени төрээн (тыва) чогаал эртемнинден дашкаар шингээдип өөрөнгенин, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш оон төөгүзүнүнг үе-чадаларының онзагай демдектерин, чогаал сайгарылгазын улустунг аас чогаалы, эрте- бурунгу түрк бижиктиң тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер- биле сырый харылзаалыын тодарадып, бүгү эртемнерни чергелештир шингээдип өөренир арга, мергежилдерни билирин тодарадыр.

9-КУ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИНГ ШИНГЭЭДИР КОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

– тыва литератураның тывылганы болгаш сайзырап келген оруун, баштайгы тыва чогаалдарны билир;

– төрээн черининг төөгүзүн өөрениринге тыва литература национал болгаш делегей чергелиг культураның одаа, мөзү-шынар болгаш чаагай чаңчылдарны салгалдарга дамчыдар талазы-биле таарымчалыг арга дээрзин билир;

– чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнерин болгаш билиишкиннерин сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглап билир;

– сөзүглелдерниң янзыларын тус-тус онзагайларынга дүүштүр билдилип хүлээп билир, утка-хөөнүнүнг ужур-утказын сайгарарынга кирип, маадырларның мөзү-

шынарынга шын хамаарылганы, үнелелди кылыпбилир;

- сонуургап турар чогаалын бот-тускайлаң шилип билир, Интернет четкизи, справочниктерни немелде медээ тып өөрениринге, кыска аннотация бижииринге чөптүг ажыглап билир;

- сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарарынга билдингир аргаларын ажыглап билир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадып билир, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, ат берип, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир;

- эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдеринин онзагайларын тодарадып, сайгарып билир, номчаан чогаалынга үнелел бижип билир;

- бодунуң чогаадыкчы сонуургалын сайзырадырынга сонуургалдыг, боду чечен чогаалдар чогаадырын шенеп турар, чуруктарга даянып бодунуң көрүжү-биле сөзүглел тургузуп билир;

- библиотека фондузу, словарьлар, удуртулга литературалар болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир;

- Орхон-Енисей бижиктериниң дугайында база бурунгу бижимел тураскаалдарның жанрын сайгарып өөренириниң эге билиглерин билир;

- география, төөгү эртемнери-биле чогаалды холбап, сайгарып билир;

- руниктиг бижимелдерни очулдуруп эгелээн төөгүзү-биле

таныш, деңнелгелиг сайгарылганы боттарының деңнели-биле сайгарыпбилир (VIII–XII вектерге хамааржыр эрте-бурунгу түрк чогаалдар);

- дашта бижиктерниң («Күлтегин») тема болгаш идеязынтодарадып билир;
- чогаалдарда чечен девискээр болгаш чечен үени илередип билир;
- лириктиг чогаалдарда риториктиг айтырыгларның чечен чогаалга хамаарыштыр салдарлыын тодарадып билир;
- чогаалдарда чагыг мотивин тодарадып билир;
- чечен чогаалдың улустуң аас чогаалы, төөгүлүг болуушкуннар, портрет, пейзаж ажыглалдарының тема болгаш идея тодарадырынга үн алчып, каттыжып чоруурун тодарадып билир;
- шүлүглел лира-эпиктиг чогаал жанры дээрзин билир;
- тыва литературада «онегин строфазы» деп билиишкин барын бадыткалдыг тодарадып билир;
- тоожукчунуң овурун тодаргай бижип билир;
- чогаалдарда амы-хуунуң болгаш хөй-ниитиниң көдүрген айтырыгларны сайгарып билир (ниитилелде мөзү-шынар, өг-бүлө айтырыглары дээш о.ө.);
- ниитилел чергелиг мөзү-шынар, чурум айтырыынга хамаарышкан чидиг айтырыгларны сайгарып шиитпирлээр;
- буддизм философиязын шингээдир, эртем-билигже чүткүлдүг тыва лама башкылар болгаш хуурактарның амыр эвес, төөгүлүг оруктарын билир;
- «ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң уткаларын ажыдып шыдаар.

Доозукчу шингээдип ап шыдаптар аргалыг:

- ТАР үезиниң төөгү-литературлуг ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан кол угланышкыннарын барымдааларга даянып, тайылбырлап билир;
- тыва литератураның укталган дөстери болгаш сайзырап келген оруктарын тодарадып билир;
 - литератураның сорулгаларын билир, тыва литератураның үндезилекчилериниң чечен чогаалдың сайзыраарынга салдарлыын билир;
 - литературлуг терминер: литературлуг маадыр, омур-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгларны тыва литератураның сайзырап келген оруктарынга барымдаалап илередип билир;
 - орхон-енисей бижиктери төөгү, дыл база чогаал сайзыралының оруктарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медресеп билип турар;
 - Орхон-Енисей бижиктеринде тоожуушкун кезектерин тодарадып билир;
 - эрте-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын илередип шыдаар;
 - баллада жанрының композициязының онзагайын тодарадып билир;
 - чогаалда чидиг айтырыгны, теманы тодарадып, дарлакчы аңгынын овурун илередирде, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының дээштиин тайылбырлап билир;

- маадырларның сагыш-сеткил илерээшкининге, психологтуг байдалынга даянып, чогаалдарның дылының онзагайын, авторнуң туружун тодарадып билир;
- тоожукчунуң аажы-чаңын, ооң чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыгын тодарадып билир;
- сайгарып турар айтырыгларга хамаарыштыр бодалдарын, туружун бадыткалдыг чижектерлиг аас болгаш бижимел тодаргайилередиң шыдаар;
- очерк жанрының янзы-бүрү хевирлерин ылгап билир;
- литературлуг терминнер болгаш билиишкиннерни (лира-эпиктиг чогаал, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман) чогумчалыг, билдилигажыглап билир;
- шииде чидиг чөрүлдээни өөренип билир;
- В.Ш. Көк-оолдуң чогаалында чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар темазыга хамаарышкан айтырыгларны сайгарар чугаага киржиң билир;
- Кызыл Армияга дуза көргүзөр хамааты туруш бедик шимчээшкинге киржиң турар тыва чоннуң ниити овурун тургузуп билир;
- совет болгаш тыва чогаалчыларның бижиттинген чогаалдарында найырал темазын илереткениниң онзагайын тодарадып билир;
- тодаргай үениң идеологтуг угланышкынын чечен чогаалда чуранының онзагайын илередиң билир;
- тыва литературада философчу утка-хөөннүг чогаалдарны илередиң билир, «өг» болгаш «октаргай» деп билиишкиннерниң аразында сырый харылзаалыгын, ханы утказын тайылбырлап билир;
- монолог чугаага даянып, маадырның иштиги сагыш-сеткил делегейин тодарадып билир;
- тодаргай үениң социал-төөгүлүг байдалын илередиң, чоннуң чүдүлгө болгаш оон-даа өске чидиг айтырыгларын сайгарып билир;
- шүлүк жанрының чаа хевир — үштээн тывызыктарның улустуң аас чогаалы-биле холбаалыгын тодарадыр;
- Э. Б. Мижиттиң «Сүбедей» деп шүлүглелинде чечен үени тодаргайлап билир;
- шүлүглелде композиция тургузугнуң онзагайын билир, авторнуң философчу угаап-бодаашкынын илередиң билир;
- чечен чогаалды дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин күүседип билир (сөзүглелдиң ужур-утказын билип, ооң кол бодалды илереткениниң онзагайын ылгап билир);
- өөредилге ному, словарьлар, библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

Өөредилге чылында шактарның хуваалдазы

Шактар саны:

Шупту — 68 шак; неделяда — 2 шак.

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарыга — 55 шак;

Класстан дашкаар номчулгага — 5 шак;

Чугаа сайзырадылгазыга — 8 шак.

Чечен чогаалдың сайзыралының оруу	Тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун шингээдири. Баштайгы тыва чогаалдар, оларның бижиттинген онзагайларын билири. Ниити медээден чугула бодалдарны ылгап, демдегледип билири. Башкызы, эш-өөрү-биле аас чугаага киржип, айтырыгларга тода харыылап билири. Литератураның сорулгазын билир, тыва литератураның үндезилекчилериниң чечен чогаалдың сайзыраарына салдарлыын билири. Литературлуг терминер: литературлуг маадыр, овор-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыглар, тыва литератураның сайзырап келген оруктары дээш о.ө. билиишкиннерниң укур-утказын билири
Бурунгу бижимел тураскаалдар «Күлтегин» (Күлтегинге тураскааткан бичебижик)	Орхон-енисей бижикири төөгү, дыл база чогаал сайзыралының чажыттарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медереп билири. Бурунгу бижимел тураскаалдар, «Күлтегин» деп чогаалда девискээр, овор-хевирлер дугайында сайгарып билири. Тоожуушкун кезектерин тодарадып билир. Төрөөн черинге ынакшылды, шынчы чорукту көргүскени. Көжээде бижимелдерни сайгарып өөренириниң эге билиглерин шингээдири. Эрте-бурунгу бижикирде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын тывары
«Означенное суурдан тывылган тураскаал»	Чечен чогаалды сеткил-хайныышкынның хүлээп, аянын номчулганың негелделерин сагып номчууру. Чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын, идеялиг утказын сайгарып билири. Чогаалдың очулгазында дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билири. Сайгарылгалыг чүүлдер-биле ажылдап билири
Кюнзегеш Ю. Ш. «Көк-Эл»	Чогаалга план тургузуп, эдирти чугаалаары. Көк-Элдин оворунуң символиктиг овор-хевирин тургузары. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседири
Кюнзегеш Ю. Ш. «Багырның хылыжы»	Чогаалдың тема, идеязын то-дарадыр үндезинни илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының ажылгалын илередири. Детальдың символиктиг утка илередип турарын тодарадыры. Немелде материалдар-биле ажылдап билири
Даржай А. А. «Бурунгунуң изи-биле»	Чогаалдың тема, идеязын тодарадып билири. Чогаалдың адының символиктиг утказын тодарадыры. Авторнуң туружун тодарадыры. Чогаалдың идеялиг утказын шингээдип алырынга үлегер домактарның, чечен сөстөрнүң салдарын билири. Бот-хуузунуң бодалдарын аас, бижимел логикиг шын илередири
Иргит И. Б. «Көжээ дажы»	Шүлүктүң идеялиг укур-утказын, хамааты пафосту тодарадыры. Мөзү-шынар айтырыгының философчу утказын тайылбырлаары. Чагыг мотивин илереткениниң онзагайын, чогаалдың дылының онзагайын тодарадып, укур-утказын сайгарып шыдаары. Авторнуң туружун лириктиг маадырның оворунга даянып илередири
Мижит Э. Б. «Кыйгы»	Чогаалдың тема, идеязын үе, девискээр, шимчээшкин дузазы-биле тодарадыры. «Шүлүк-боданыышкын» деп терминни чогаал сөзүглелинге даянып тодарадыры. Тоожукчу маадырның оворун, аажы-чаңын

	тайылбыр номчулгага илередип билири. Бодунуң бодалын сөзүглелдерге даянып, аас болгаш бижимел илередири
Тока С. К. «Каргыга чорааным» Чогаал теориязы. Очерк	Тыва литературада очерк жанрын сайзырадырынга чогаалчының салдарынтодарадып билири. Чогаалдың кол болгаш иштики темаларын тодарадып билири. Тоожукчу маадырның овор-хевиринге үнелел бээри, тодаргай үени чогаалда чураанының онзагайын илередири. Дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыры. Бижимел ажылдарны күүседип билири. Тыва литературада очерк жанрының сайзыралының төөгүзүн билири. Очерктин хевирлерин тодарадып шыдаары
Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	«Саны-Мөге» деп шүлүглелдин тема, идеязын тодарадыры. Чогаал болгаш Тыватөөгүзүнүн харылзаалыын тодарадып билири.
	Авторнуң чогаалды бижээнинин аянын, дылдың чурумалдыг онзагайын илередири. Чогаалда чечен девискээр, чечен үени бадыткалдыг илередири. Шүлүглелдин маадырларының овор-хевиринге үнелелди бээри, прототип деп билиишкинге дүүштүр чергелештир сайгарып билири.
	Эгелерге план тургузары. Тыва литературада шүлүглелдин онзагай салдарлыын илередири. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир. Аянның ном- чулганың күүселдези
Идам-Сүрүң М. Ы. «Союспаң»	М. Ы. Идам-Сүрүңнүн чогаалдыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжылга. Балладаның бижиттинген үезин, аас чогаалы-биле холбаалыын тодарадып билири. Портрет, пейзажтың тема болгаш идея илередиринге салдарлыын тодарадыры.
Чогаал теориязы. Баллада дугайында билиг	Лиро-эпиктиг чогаалдарга хамааржыр чогаал жанрларын катаптаары, балладаның тургузуунуң, ужур-утказының онзагайын илередири. Литературлуг терминнер болгаш билиишкиннерни билер, сайгарылгага чогумчалыг, билдилиг ажыглап билири
Пюрбю С. Б. «Чечек» Чогаал теориязы. Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевиринин дугайындабилиг	«Чечек» деп шүлүглелдин киирилде кезээнин ужур-утказын тайылбырлап билири.Тема, идея-ның болгаш композициязының онзагайын тодарадып билири. «Онегин строфазы» деп билиишкиннин база шүлүглелде чаңчылчаан тыва шүлүк тургузуундан ылгалдыын тодарадыры. Композиция тургузуунда портрет болгаш пейзаж салдарын илередири. Дылдың чурумалдыг онзагайының овор-хевирлер чуруурунга, идеялиг уткаилередиринге салдарлыын тодарадыры. Шүлүглелдин тыва литературада туружун тодарадыры. Критиктиг литература-билеажылдап билири. Орус болгаш тыва литератураны деңней сайгарып билири.

	Лира-эпиктиг чогаалдар дугайында өөрөнгөнийн катаптаары. Ук жанрның чогаалдарының онзагайын тодарадыры. Литературлуг терминер ажыглап, чогаалды сайгарары (литературлуг маадыр, овор-хевир, тема, идея, лира-эпиктиг чогаалдар, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман)
Пюрбю С. Б. «Кара-Суг»	С.Б. Пюрбюнүң хамааты лирикасын өөренири. Шүлүктүң философчу ужур-утказын тодарадыры. Бойдус чурумалы болгаш кижиниң амыдыралын чергелештир, аразында харылзаалыын тодаргайлап, сайгарып өөренири.
Пюрбю С. Б. «Хайыракан»	Лириктиг маадырның сагыш-сеткил илерээшкиниге даянып, авторнун туружун тодарадып билири. Чогаалда бижик демдектериниң идея тодарадырынга салдарын сайгарып билири. Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагайын сайгарып билири
Намзырай З. А. «Аяк хээлиг Тыва чуртум»	Зоя Намзырайның чогаадыкчы допчу-намдары-биле таныжылга. Чогаалдың адының символиктиг уткаын тодарадып билири. Чогаалды сайгарып билири. Бижик демдектериниң идеялиг салдарлыын тодарадыры. Чогаалды аянның ырлап күүседири
Туң-оол О. К. «Тоолзуг оранда»	О. К. Туң-оолдун чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың адының идеялиг уткаы болгаш тоожукчу маадырның оворун сайгарып билири. Чогаалга хамаарыштыр айтырыглар салып билири
Куулар Н. Ш. «Аңнаашкын соонда болчаг»	Номчаан чогаалынга дүүштүр сайгарылганы кылып өөренири. Чогаалдың тема, идеясын үе, девискээр байдалдарын тодарадып сайгарып билири. Медерелдиг, аянның номчууру, дылдың чурумалдыг аргаларын илередири, оларның чогаалга салдарын тодарадып билири. Чечен чугааның сюжеттиг шугумунга план тургузары, кижизидикчи ужур-утказын тодарадыры. Төөгү болгаш күүне айтыры деп билиишкinnerни бердинген айтырыгларга дүүштүр сайгарары. Төөгүде эрте-бурунгу түрктөр аразында эвилелчи болгаш чөрүлдээлиг хамаарылгаларның үнүп кээр чылдагааннарын өөренири. Урандай болгаш Аялзының овор-хевирлеринге даянып, хүлээлге (күүне чергелиг) болгаш сагыш-сеткил (амы-хуунун) чөрүлдээзи деп билиишкinnerни сайгарары. Боттуг чүүлдерниң (детальдар) овор-хевирлер чурруунга салдарлыын тодарадыры
Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот» Чогаал теориязы. Трагедия – шии чогаалының хевир	Драматург В. Ш. Көк-оолдун чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүнде шииниң быжыг туружун база тема болгаш идея, сюжет болгаш композициясын тодарадыры. Чөрүлдээниң чидиг талалары болгаш маадырларның овор-хевир, сюжет шугумунда тода илереттингенин өөренири. Чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар айтырыгларын херек кырында амыдырал-биле холбаштырып сайгарары. Бижимел ажилдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседири.

	Чогаалдың трагедия жанрынга хамаарышкан литературлуг терминнер-биле ажылдаары: трагедия, чидиг чөрүлдээ, эрте-бурунгу Греция дээш о.ө. «Хайыраан бот» деп шии дугайында сайгарылгалыг чүүлдер-биле ажылдап билири
Шекспир В. «Ромео биле Джульетта»	Чогаалдың тема болгаш идеязын илередири. Шекспирниң чогаалдарының тыва дылда очулгазының дугайында өөренири. Очулга ажылынга дүүштүр ханы билдилиг болурун илередири. С. Б. Пюрбюнүң очул-галарының («онегин строфазы») дээштиин тодарадыры
Пюрбю С. Б. «Тулчуушкунче»	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Лириктиг маадырның оуру-биле бүгү чоннуң сеткил-хайныышкынныг оур-хевирин тодарадыры. Амыдыралда боттуг барымдааларга даянып, чогаалда болуушкуннарны болгаш мааадырларның оур-хевирин чергелештир сайгарары. Шүлүк чогаалының долуг сайгарылгазын күүседири
Пюрбю С.Б. «Кызыл кош»	Балладаның бижиттинген төөгүзү, тема болгаш идея, тоожукчу маадырның мурнундан хамааты туружу бедик чырыттыг чоннуң ниити оур-хевирин көргүскенин тодарадыры. Тыва чоннуң Кызыл Армияга дузазын база төөгүлүг үени чураанының онзагайын тодарадып сайгарары. Чогаалдың композициязын илередири. Шээжи-биле аянның номчулганы күүседири
Сарыг-оол С. А. «Белек»	Тыва литератураның төөгүзүндө тоожунуң туружун тодарадыры. Чогаалдың бижиттинген төөгүзү, чоннуң ниити бедик көдүрлүүшкүнүг база байдалдарга дүүштүр оур-хевирин көргүскениниң онзагайын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны тема, идея, сюжет болгаш композициязын сайгарарынга дээштиин тайылбырлап билири
Саган-оол О. К. «Арат чоннуң мурнундан»	Тыва литературада очерк жанрының сайзыраарынга О.К. Саган-оолдун кириген салдарын тодарадыры. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередири. Тоожукчу маадырның оурун тода ажыдып билири. Чогаалда социал-төөгү болгаш мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин бодунуу-биле билип турарын тайылбырлап шыдаары
Щипачёв С.П. «Тыва өңүктөргө»	Тыва литератураның сайзыралыга С. П. Щипачёвтуң кириген үлүүн тодарадыры. Очулгалары-биле таныжары. Совет болгаш тыва чогаалчыларның эп-найыралдыг ажыл-чорудулгазының дугайында шүлүктөрдө илереттингенин тодарадып билири. Найырал темазынга бижимел ажылдарны күүседири
Эренчин В. Л. «Дөнен-Шилгим»	Көшкүн чоннарның ёзу-чаңчылдарында аътка хамаарылганы илереткенин тодарадыры. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередири. Шүлүкчүнүң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагай-ларын илередири

Эренчин В. Л.«Кадарчыуруг»	Чогаалдың идея болгаш темазын илередири. Тыва шүлүк чогаалының сайзыралында ынакшыл темазынга бижиттинген баштайгычогаал-биле таныжары. Чогаалдың идеялиг утказын илередиринге деталь, диалогтарның салдарын сайгарып билири
Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	Е. Т. Танованың чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Тоожунуң идеялиг угла- нышкынын болгаш темазын илередири. Чогаалда чечен үе, чечен болуушкунну илередип, үениң идеологтуг угланышкынынсөзүглел болгаш амыдырал-биле холбап тайылбырлап шыдаары. Кол маадырның овуру болгаш ооң прототивиниң дугайында сайгарып билири. Чогаалда социал-төөгү,өг-бүле, хуу амыдырал болгаш ниитилел амыдыралын көдүрген айтырыгларны бодунуу-биле билгенинге даянып тайылбырлаары. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири
Серен-оол В. С. «Өгже чалалга»	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр оран-савазынга – өгге хүндүткел ёзузун илереткенин өөренири. «Өг», «октаргай» деп билиишкиннерниң философчу утказын тодарадып билири. Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседир
Даржай А. А. «Онгар»	Чогаалдың символиктиг адының утказын тодарадып билири. Тоожуда ниити чуруттунган овор-хевирлер-биле ажылдаары. Чогаалда социал-төөгү, мөзү-шынар айтырыгларының көдүртүнгенин сөзүглелге даянып тайылбырлаары. Маадырларның аажы-чаңынга үнелел кылып билири. Чогаалда «онгар» чурумалын маадырның иштики сагыш-сеткил илередириниң чепсээ дээрзин тайылбырлаары. Литературлуг терминнер ажыглап, чогаал сөзүглелинге даянып, «кижи», «өг-бүле» болгаш «ниитилел» деп билиишкиннерни сайгарып, тайылбырлап билири
Даржай А. А. «Он рубль»	Чечен чугааның тема болгаш идеязын тодарадыры. «Адалар болгаш уруглар» темазын чогаал база херек кырында амыдырал-биле холбап, улуглар болгаш уруглар темазын сайгарып билири. Кырган-ава Сериңниң ооң оглу Мөңгүн-оолдуң аразында хамаарылгазында чидиг айтырыгны көдүргенин ханы сайгарып билири. Аваның сагыш-сеткилиниң иштики байдалын (психологтуг) монолог дузазы-биле илереткенин сайгарып билири. Детальдарның (боттуг чүүлдернин), албан бижиктериниң идеялиг утка-хөөнүн илередиринге чечен чугааның салдарлыын тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири
Сеглеңмей Ф. Ш. «Тын дээш	Ф. Ш. Сеглеңмейниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазын өөренири. Чогаалдың идеялиг утка-хөөнүн болгаш тематиказын илередип

демисел»	билири. Социал-төөгү болгаш чүдүлгө айтырыгларын сөзүглелге болгаш херек кырында амыдыралда байдалдарга даянып, тодаргай үелерде идеологтук угланыышкыннар- биле холбаштыр сайгарып билири. Маадырларга ниити болгаш бот-тускайлаң үнелелди берип билири. Бедик билиг чедип алыр күзелдиг, берге орук эрткен тыва ламаларның болгаш хуурактарның овур-хевири сайгарып билири. Чогаалдың тургузуунуң, дылының онзагайын тодаргайлап билири. Ном саңыга болгаш Интернет-курлавырлар- билеажылдап билири
Өлчей-оол М. К. «Үш чүве кара». «Үш чүве дошкун». «Үш чүве дудуу».	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазынилередип билири, шүлүк чогаалының үштээн тывызык-шүлүктер деп хевири-биле ажылдап билири. Шүлүктү сайгарып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайдээштиин тайылбырлап билири
Распутин В.Г. «Дириг чорааш черлеутпа»	Шүлүктүң тема болгаш идеязын тодарадыры. Шериг хүлээлгезиниң дугайында чугаага бодалын илередип, киржип билири
Мижит Э. Б. «Сүбедей»	Шүлүглелде тема, идеяны тодаргайлап, чечен үениң онзагайын тайылбырлап билири. Чогаалдың композиция тургузуунда онзагай талаларны: Сүбедейниң кыйгызын, Черниң харыызын, Сүбедей болгаш Чингис-Хаанның диалогун, харыы-кыйгыны базаСүбедейниң ырызын, авторнуң философчу угаап-бодаашкынын илередип билири.Шүлүглелди сайгарып билири
Даржай А. А. «Тыва дылым»	Чогаалда тема, идеяны тодаргайлап билири. «Шүлүк-тураскаадыг» деп билиишкинни тайылбырлап билири. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын лириктиг маадырның, ооң хамааты туруштуун сайгарып, илередип билири. «Ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң утка- хөөнү-биле ажылдап билири. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билири. Чогаалды сеткил-хайныышкынныг, шээжи-биле аяанныг номчууру

9-ку класска тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Ш аг ы	Онаалгазы	Ай,хүнү		капсы рылга
				пла н	фак т	
Кирилде кичээл (1 шак).						
1	Чечен чогаалдың сайзыралының оруу	1	Ар 3-11 номчуур,демдеглелд ер кылыр			
I- ги кезээ. Мөңгө даштын сарыны...						
2	Бурунгу бижимел тураскаалдар «Күлтегин»	1	Арын 15 словарь			
3	Култегинге тураскааткан биче бижик	1	Арын 16 ,айт-га харыылаар			
4	« Означенное суурдан тывылган тураскаал» (Ю.Ш.Кюнзегештин очулгазы-биле)	1	Сайгарылгалыг номчулга			
5	Ю.Ш.Кюнгезеш «Көк-Эл»	1	Уран-чеченин, тургузуун сайгарар			
6	Ю.Ш.Кюнзегеш « Багырның хылыжы»	1	Арын 25,3№36/6			
7	Ю.Ш.Кюнзегеш « Багырның хылыжы».Уран-чечени	1	Айт №6 номчуур			
8	А.А. Даржай « Бурунгунун изи-биле»	1	Арын 27 №4 б/б			
9	И. Иргит (Бадра Игорь Иргитович) « Көжээ дажы»	1	Аянныг номчулга			
10	КДН Мижит Э. Б. “Кыйгы”	1	Сайгарылгалыг номчулга			
II-ги кезээ. Танды, Саян- ийи сынның аразынга...						
11	С.К. Тока « Каргыга чорааным»	1	Ар 29-38 номчуур			
12	С.К. Тока « Каргыга чорааным». Чогаалдың тургузуу, уран-чечени	1	Арын 39,№3,4 б/б			
13	Чогаал теориязы №1 Очерк дугайында билиг	1	Ар 39 конспект кылыр			
14	С.А. Сарыг-оол « Саны-Мөге» 1-ги кезээ « Човулаңның дөвүнчүү»	1	Арын 41 Аянныг номчуур			
15	« Саны -Мөге» 2-ги кезээ « Чолдун бедик чадазы»	1	Үзүндү доктаадыр			
16	« Саны-Мөге» . Шүлүглелдин дылының уран-чечени Чурук-биле ажыл	1	Уран-чеченин сайгарар			
17	Эгелерге план тургузары. Тыва литературада шүлүглелдин онзагай салдарлыын илередири. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседири. Аянныг номчулганың күүселдези		Арын 59,айт-га аас- биле харыылаар			
18	М.Ы. Идам-Сүрүң « Союспаң». Кол маадырның омур-хевири Тыва литературада баштайгы эрес-дидим чорук дугайында баллада.	1	№6 б/б			

19	Балладаның уран-чечени Чогаал теориязы №2 Баллада дугайында билиг	1	Арын 64 конспект, чурук чуруур			
20	С.Б. Пюрбю «Чечек»	1	Сайгарлгалыг номчуур, арын 65-80			
21	«Чечек» деп шүлүглелдин уран-чечени	1	Арын 81-100, айт-га харыылаар			
22	«Шүлүглелдин тургузуу- «Онегин строфазын» ажыглааны.	1	Орус лит –биле деннээр			
23	Чогаал теориязы. Чечен чогаалдың лирика- эпиктиг хевириниң дугайында билиг	1	Арын 101 конспект			
24	ЧСК № 3 Чогаадыг	1	Чедир бижиир			
25	Пюрбю С. Б.«Кара-Суг»	1	Арын 103,тыва дыл дөдө шүлүк тыпкаш сайгарар,деннээр			
26	С.Б.Пюрбю «Хайыракан»	1	Уран-чечени, чурук чурууарын			
27	З.А.Намзырай «Аяк хээлиг Тыва чуртум»	1	Арын 105 №1,2,3 аас-биле			
28	КДН Туң-оол О. К. «Тоолзуг оранда»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
29	Н.Ш.Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг»	1	Арын 121 айт-га харыылаар			
30	В.Ш.Көк-оол “Хайыраан бот” Шииниң бижиттинген төөгүзү.Чогаалчының допчу намдары	1	Сайгарылгалыг номчулга Арын 146,айт-га харыылаар			
31	Шииниң маадырлары Шииниң уран-чечени		Арын 161 Айт-га харыылаар			
32	Чогаал теориязы №3 Трагедия дугайында билиг	1	Арын 162 конспект			
33	Түңнел кичээл. «Амыдырал хинчек долган тамы болган...»	1	Чог-га белеткенир			
34	ЧСК Чогаадыг Чогаалдын бир маадырынга чагаа	1	Чедир бижиир			
35	Шекспир В. «Ромео биле Джульетта»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
III-кү кезээ Дайын дээрге дарызыг чыт						
36	С.Б.Пюрбю «Тулчуушкунче»	1	Арын 165 айт-га харыылаар			
37	С.Б.Пюрбю «Кызыл кош»	1	Арын 168			
38	С.А.Сарыг-оол «Белек»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
39	Адыгжының, ооң кырган-авазының Кызыл Шеригге дузалаар чорукка шаа-биле киржип турары.	1	Диалектизмнерни ушта бижиир			
40	Тоожунуң маадырларының портреттерин, сагыш-сеткилдерин, аажы-чаңнарын, чаңчылдарын тода чурааны.	1	Арын 222			

41	ЧСК. №5 Чогаадыг 1. « Бичии анчы» (Адыгжының дугайы); 2. Тыва чоннуң Кызыл шеригге дузазын Илдирмааның өг-бүлезин дамчыштыр көргүскени	1	Сайгарып бижиир			
42	О.К.Саган-оол « Арат чоннуң мурнундан»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
43	О.К.Саган-оол « Арат чоннуң мурнундан»	1	арын 219			
44	КДН Щипачёв С.П. «Тыва өнүктүрүмгө»	1	Аянныг номчуур			
IV-кү кезээ. Тос-ла чүзүн малымайны						
45	В.Л.Эренчин «Дөнен-Шилги»	1	Шулукту доктаадыр			
46	В. Л.Эренчин. «Кадарчы уруг»- Тыва литературада ынакшыл лириказынын баштайгы чогаалы.	1	Арын 222 айт-га харыылаар			
47	Е. Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ- биле таныжылга. «Кара-Бай»(тоожудан үзүндүлөр) Тоожунуң идеялиг угла- нышкынын болгаш темазын илередири.	1	Сайгарылгалыг номчулга			
48	Чогаалдың маадырлары. Мөзү-шынар темазын көргүскени	1	Сайгарылгалыг номчулга			
49	Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны	1	Арын 244			
50	Серен-оол В. С. «Өгже чалалга»	1	Арын 246			
	ЧСК «Өскен өөмден өртемчейже»	1	Чедир бижиир			
V-ки кезээ. Аспас дизе, хая көрүн						
51	Даржай А. А. «Онгар». Чогаалдың адының символиктиг утказы	1	Сайгарылгалыг номчулга			
52	Тоожуда ниити чуруттунган омур-хевирлер	1	Арын 265 сайгарар			
53	Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны	1	Дылы, маадырларнын чугаа-домаа			
54	А.А.Даржай “Он рубль”	1	К/с хевирлери кирген домактарнын сайг-зы			
55	«Адалар болгаш уруглар» темазын чогаал база херек кырында амыдырал-биле холбап, улуглар болгаш уруглар темазын сайгары	1	Арын 273, №7 ажык чугаага белеткенир			
56	ЧСК “Ава кижиге ажы-төлүндөн эрткен чүү херегил?”	1	Чедир бижиир			
57	Сеглеңмей Ф. Ш. “Тын дээш демисел”	1	Сайгарылгалыг номчулга			
58	Социал-төөгү болгаш чүдүлгө айтырыгларын сөзүглелге даянып сайгарары	1	Арын 300,№1 б/б			
59	Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны	1	Арын 303			
60	Өлчей-оол М. К. «Үш чүве кара». «Үш чүве дошкун».	1	Аянныг номчулга			

	«Үш чүве дудуу					
61	Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны	1	Арын 305			
62	КДН Распутин В.Г. «Дириг чорааш черле утпа»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
63	Э.Мижит “Сүбедей” Шүлүглелдин тема, идеязы	1	Арын 308			
64	Чогаалдың маадырлары	1	Арын 316			
65	Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглааны. Чогаалдын тургузуу	1	Айт №12 аас-биле			
66	А.А.Даржай “Тыва дылым”	1	Аянынг номчуур			
67	ЧСК “Чалгын-чакпам болуп чор сен тыва дылым”	1	Чедир бижиир			
68	Туннел кичээл.	1				
Шупту: 68 шак						

Ажылчын программаға эдилге кылганының чылдагааны

[illegible]